

**БУДІВНИЦТВО ПОМІШКАНЬ ДЛЯ СІЛЬСЬКИХ ВЧИТЕЛІВ
(НА ОСНОВІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ)**

Оксана Годованська

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет "Львівська політехніка"
<https://orcid.org/0000-0002-8297-2414>
oksana.m.hodovanska@lpnu.ua

Олег Годованський

Інститут морально-психологічного забезпечення
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
<https://orcid.org/0000-0003-0897-8575>
vuhovnuc@ukr.com

© Годованська Оксана, Годованський Олег, 2020

У статті опрацьовано архівні документи про будівництво житлових будинків для сільських вчителів. Незважаючи на те, що в українській гуманітаристиці поширеними є дослідження повсякденного трибу життя різних соціальних прошарків радянського суспільства, про житлово-побутові умови сільських вчителів немає окремих наукових праць. Мета статті полягає у з'ясуванні механізму забезпечення житлом сільських вчителів на основі офіційних документів радянських органів влади, насамперед, наказів і постанов міністерства освіти УРСР, розпоряджень Львівського обласного відділу народної освіти та збережених планів забудови.

Ключові слова: сільські вчителі, житло, повсякдення, Галичина, УРСР.

**THE RESIDENTIAL BUILDINGS OF VILLAGE TEACHERS
(ON THE BASIS OF ARCHIVAL DOCUMENTS)**

Oksana Hodovanska

Institute of the Humanities and Social Sciences
Lviv Polytechnic National University
<https://orcid.org/0000-0002-8297-2414>
oksana.m.hodovanska@lpnu.ua

Oleh Hodovanskyi

Institute of Moral and Psychological support
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
<https://orcid.org/0000-0003-0897-8575>
vuhovnuc@ukr.com

© Hodovanska Oksana, Hodovanskyi Oleh, 2020

The article examines archival documents about the construction of residential buildings of village teachers. In Ukrainian science there are many studies about the everyday life of different social strata of soviet society. But there are not separate scientific papers about the residential apartments and the household living conditions of village teachers. The focus of this study is the everyday life of soviet era teachers in the villages of Halychyna. The purpose of the article is to study the mechanism of receiving residential buildings of village teachers. The basis for the study of this question is the official documents of the Soviet state – are the orders and resolutions of the Ministry of Education of the of Soviet Ukraine and the instructions of the Lviv Regional Department of Public Education, and plans for the construction of residential buildings. These documents are in the Lviv Regional Archive. The soviet period, with its totalitarian nature, was also by modernization project to Ukraine. At the turn of the 1950–1960-ies of the XXth century attention has increased of the Soviet state to the social needs of the population. The Soviet state built and implemented a whole system of political and social

paternalism to its citizens. Soviet teachers were no exception to this system. First of all, village teachers received additional benefits and surcharges. The analysis of archival documents indicates that there is a clear vertical power and the built system of social paternalism over teachers. Always, homes for village teachers were built by an approved template plan, always close to school. Priority in construction plans was given to functional purpose. The construction residential building to village teachers was planned in conjunction with the construction of a new village school on one site. The construction residential building to village teachers was with a utilitarian approach, with restrictions on comfortable living conditions. For example, install a telephone line and radio communication in the teachers' homes, but, according to the plan, placed the furnace heating.

Key words: village teachers, residential building, everyday life, Halychyna, Soviet Ukraine.

Постановка проблеми. В сучасній українській гуманітаристиці дослідницький інтерес до історії повсякденності і до повсякдення як теоретичного концепту переріс у сталий науковий напрямок. Вивчення повсякденного життя відбувається у двох площинах – матеріальній і духовній (ментальній). У матеріальній складовій переважає вивчення побутових умов (житло, одяг, харчування та ін.), натомість у ментальній – соціальні настрої, ставлення та оцінювальні судження побутових умов конкретними особами. Послугуючись історико-антропологічним підходом у вивченні повсякдення, доцільно зосереджувати увагу не тільки на соціально-побутових рамках, а й на життєвих проблемах людини, їх осмисленню, вирішенню, суперечностях і сумнівах.

В українській гуманітаристиці поширеними є дослідження повсякденного трибу життя різних соціальних прошарків радянського суспільства. Найголовнішими серед них можна виділити серію монографічних видань “З історії повсякденного життя в Україні”, засновану в 2010 р., в Інституті історії України НАН України. Включно з 2015 р. у підбірці вийшло десять здебільшого колективних монографій, вісім з яких стосуються радянського періоду історії України. Також авторські монографії Ольги Колястрок, Романа Любавського та Ірини Скубій з видавничої серії “Структури повсякденності”, заснованої у 2008 р. у місті Харкові, пропонують ґрунтовні результати з історії повсякдення української інтелігенції, робітників і торгівців 20-х років ХХ ст. [Колястрок, 2010; Любавський, 2016; Скубій, 2017].

Фокусом цього дослідження є повсякденне життя вчителів радянського часу в селах Галичини¹, зокрема побудова для них житлових будинків. Радянська освіта, організація шкільної справи, освітня політика, виховання молоді часто виступали об'єктами наукових досліджень у радянській і пострадянській час. Натомість, про вчителів згадки в історіографії принагідні радше в контексті загального соціального

аналізу інтелігенції або ж при вивченні ширших тем з історії шкільництва. Так і про будівництво житлових будинків для сільських вчителів немає окремих наукових праць.

Очевидним є той факт, що опрацювання сфери людської буденності потребує якнайширшої джерельної бази, де поєднуюватимуться усноісторичні наративи та еґо-документи, періодичні та офіційні радянські документи, з етнографічними польовими матеріалами, архівні не обліковані документи з опублікованими збірниками.

Мета статті – з'ясувати механізм забезпечення житлом сільських вчителів на основі офіційних документів радянських органів влади, насамперед, наказів і постанов міністерства освіти УРСР, розпоряджень Львівського обласного відділу народної освіти та збережених планів забудови.

Виклад основного матеріалу. Радянський період зі своєю тоталітарною суттю, водночас, був модернізаційним проєктом для всієї України. Зокрема, кінець 50-х і 60-ті роки ХХ ст. стали для українського суспільства періодом зростання уваги держави до соціальних потреб населення. Була проведена пенсійна реформа, змінено систему освіти, монетизовано грошові виплати колгоспникам. Головним соціальним проєктом Микити Хрущова стала житлова реформа. Завдяки її реалізації в УРСР звели чимало житлових і громадських будівель, що, водночас, сприяло інтенсивному зростанню міст.

У сталінські роки будівництво житла для радянських громадян не перебувало серед державних пріоритетів, хоча мільйони людей жили в комунальних квартирах, бараках, підвалах і просто аварійних будинках. Поворотним в організації житлового будівництва в УРСР став 1955 рік, коли було затверджено спільну постанову ЦК КПУ і Ради міністрів УРСР “Про заходи по дальшій індустріалізації, поліпшенню якості та зниженню вартості будівництва”. Основні правила у житловому будівництві були встановлені постановою ЦК КПУ і Ради міністрів СРСР від 4 листопада 1955 р.: “Про усунення надмірностей в проєктуванні і будівництві”, а постанова ЦК КПУ і Ради міністрів УРСР від 24 серпня 1957 р.: “Про розвиток житлового будівництва в УРСР”, відводила на усунення нестачі житла для трудящих 10–12 років. Було обрано дешевий швидкий варіант будівництва житла – із залізобетонних панелей, з низькою стелею,

¹ Коронна земля Австро-Угорської імперії – Королівство Галичина і Лодомерія, Велике Герцогство Краків, Герцогство Освенцім і Затор. У моєму дослідженні територіальні межі окреслені так званою Східною Галичиною, що охоплювала українські етнічні землі. Сьогодні це цілком Львівська, Тернопільська та Івано-Франківська області.

маленькими кухнею і коридором, об'єднаними вбиральнями, прохідними кімнатами тощо. Інтенсифікація будівництва зменшувала його витрати, знижувала собівартість житлової площі та витрати на експлуатацію основних механізмів. Джерелами фінансування для житлового будівництва були державні асигнування, кошти підприємств та особисті кошти громадян. Втілення програми житлового будівництва в Українській республіці сприяло швидкому зростанню житлового фонду – в 1956–1965 рр. було введено в експлуатацію понад 182 тис. кв. м житлової площі та майже 18 млн громадян переїхали з бараків, підвалів чи напівпідвалів, з комунальних квартир до індивідуальних помешкань з незвичними зручностями [Янковська, 2011: 32].

Радянська держава вбачала у вчителів “одну із самих необхідних частин великої армії трудящих нашої країни, які будують нове життя на основі соціалізму” [ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 4, Спр. 50, Арк. 33]. Для вчителів відводилася роль дієвих агентів радянської системи, перед ними ставилися конкретні завдання не тільки освітнянського, а й ідеологічного напрямку. Щодо результатів вчительської роботи були конкретні очікування, особливо на сільських теренах Західної України, де існувала тривала протидія радянській системі. Водночас, радянська держава вибудувала і впровадила цілу систему політичного та соціального патерналізму щодо своїх громадян, займаючись “вихованням трудящих мас” і “підкуванням про трудящих”. Не були винятком у цій системі і радянські вчителі, особливо сільські, які отримали додаткові пільги та доплати. Так, згідно з постановою Ради Міністрів від 10 лютого 1948 року “Про пільги і переваги для вчителів початкових і семирічних шкіл”, учителям сільських місцевостей виділяються квартири з опаленням і освітленням згідно з нормами. Виконкоми сільських Рад депутатів трудящих укладають договори на оренду квартир для вчителів/в середньому по 50–60 крб на місяць/ і виділяють опалення /дрова, торф/, освітлення/газ/ згідно з нормами. Однак треба зазначити, що вчителі забезпечуються послугами недостатньо. Всі вчителі доплачують до опалення і освітлення, і 50 % вчителів доплачує за оренду квартир. Опалення і освітлення, яке виділяється для вчителів сільськими радами, забезпечують їх потреби на 40–50 %. В середньому кожна учительська сім'я доплачує на рік: а) за опалення – 300–500 крб. б) за освітлення – 200–250 крб. в) за оренду квартири – 250 крб. Постанова Ради Міністрів СРСР про будівництво житлових будинків для вчителів у Львівській області виконується незадовільно” [ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 6, Спр. 5, Арк. 62, 63, 64]. Наказ Міністерства освіти УРСР від 6 липня 1964 року під № 129 “Про поліпшення житлово-побутових умов учителів шкіл сільської місцевості Української РСР”, базуючись на постанові Ради

Міністрів Української РСР від 18 червня 1964 року № 621, вказує, що місцеві ради депутатів трудящих, колгоспи і радгоспи, органи народної освіти та профспілкові організації під керівництвом партійних організацій провели значну роботу по поліпшенню житлово-побутових умов учителів сільських шкіл і створенню їм сприятливих умов для творчої праці. Окремі виконкоми обласних рад депутатів трудящих прийняли рішення про забезпечення протягом 3–4 років квартирами всіх учителів сільських шкіл. Лише в 1963 році 623 учителі сільських шкіл Вінницької області одержали квартири. Велика робота із забезпечення вчителів сільської місцевості квартирами проводиться у Хмельницькій, Кримській та інших областях. Одночасно, Рада Міністрів Української РСР відмітила наявність серйозних недоліків у виконанні постанов партії і уряду по створенню учителям сільських шкіл нормальних житлово-побутових умов. Ще значна частина вчителів шкіл сільської місцевості живе у найманих квартирах, нерідко в одній кімнаті з власниками будинків. Найбільша кількість учителів проживає в орендованих квартирах в Івано-Франківській, Одеській, Тернопільській і Закарпатській областях. Таке ж становище із забезпечення учителів квартирами і в багатьох інших областях республіки [ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 5, Спр. 169, Арк. 17]. Також у наказі відзначено потребу розробити план будівництва житлових будинків для вчителів сільських шкіл за рахунок державних капіталовкладень та інших джерел інвестування; звільнити упродовж 1964–65 років у встановленому порядку площу в шкільних будинках, зайняту сторонніми особами та організаціями і передати її вчителям сільських шкіл; заборонити надалі використовувати житлову площу не за прямим призначенням; рекомендувати колгоспам при спорудженні житлових будинків для продажу колгоспникам у кредит, виділяти будинки і для продажу вчителям, які працюють у школі на території цього колгоспу; зобов'язати сільські обвиконкоми щорічно передбачати в народногосподарських планах виділення цільовим призначенням капіталовкладень на будівництво житлових будинків для вчителів; встановити, що вчительські квартири є службовими і можуть заселятися лише вчителями, директорами і завучами школи; доручити Міністерству освіти УРСР разом з Республіканськими комітетом профспілки працівників освіти, вищої школи та наукових установ здійснювати систематичний контроль за виконанням рішень уряду про пільги і переваги для вчителів сільських шкіл та створення їм належних житлово-побутових умов [ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 5, Спр. 169, Арк. 18]. У додатку до постанови Ради Міністрів Української РСР від 18 червня 1964 року № 621 підготовлений план будівництва і введення у використання житлової площі для вчителів сільських шкіл у 1965–1966 роках по всій

республіці. Наприклад, у ньому на сільських теренах Львівської області заплановано ввести 720 кв. м житлової площі у 1965 р. і 1200 кв. м у 1966 р., Івано-Франківської – це 240 кв. м у 1965 р. і 480 кв. м житлової площі в 1966 р., а Тернопільської – 480 кв. м у 1965 р. і 960 кв. м у 1966 р. [ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 5, Спр. 169, Арк. 20].

Зведення житлових помешкань для вчителів у селах Львівської області відбувалося на основі типового плану. Проілюструємо це на прикладі проектного рішення будівництва школи у селі Селець-Беньків (сучасна назва села Сілець, а назва Селець-Беньків збереглася за пасажирською зупинкою Львівської залізниці – О. Г.), Кам'яно-Бузького району Львівської області і, водночас, 4-х квартирних житлових будинку для вчителів. Проектна документація була підготовлена у вересні 1956 р. “Прив’язка” типового проекту школи на 280 учнів і типового проекту 4-х квартирних житлових будинку виконується згідно зі завданням Львівського обласного відділу освіти. Для будівництва житлового будинку вчителів використовується типовий проект №2 М.Н.П.В.Р. СРСР. Дозвіл на його повторне використання отримано 5 липня 1956 року під № 5/-646 від Держбуду УРСР. Виділена ділянка для будівництва розміром 1,08 га, розташована біля дороги на село Браташі (на сучасних мапах поселення вже не позначається – О.Г.) і межує зі садибами колгоспників та польовими угіддями місцевого колгоспу ім. Шевченка. Згідно з генпланом на шкільній ділянці заплановано: будинок школи, житловий 4-х квартирний будинок вчителів, господарське приміщення (“хозсарай”), пожежна водойма (“пожводоем”), вулична вбиральня, ігровий майданчик, спортивна площадка, шкільний город для дослідів, “мічурінський сад” та вчительські сад-город. Житлове помешкання запроєктоване в південно-західній частині виділеної ділянки, із урахуванням комплексного рішення генплану про місце розташування в’їзду на ділянку, спільного для школи і житлового будинку. За будинком вчителів передбачається подвір’я, город і сад. У західному кутку ділянки запроєктовані господарське подвір’я з підсобними приміщеннями та вуличною вбиральнею [ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 5, Спр. 77, Арк. 3 – 3 зв.]. На основі листа Держбуду УРСР № 646 у проекті будівлі 4-х квартирних житлових будинку дерев’яні покриття замінили на збірні залізобетонно. Фундамент будинку проектується бетонний, стіни цегляні, покрівля з хвилястої азбофанери, опалення пічне, підлоги дерев’яні у житлових приміщеннях, а у санвузлі та на сходовій клітці із плитки. Площа забудови житлового будинку 192 м кв. [ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 5, Спр. 77, Арк. 4 зв.]. Житлове помешкання для вчителів проектувалося із пічним опаленням, натомість у школі планувалося центральне водяне опалення, натомість у школі планувалося центральне водяне однотрубне опалення. Передбачено “прив’язку” 4-х

квартирного будинку для вчителів №1-201-2 з господарським “сараям”, вуличною вбиральнею і смітником “ящиком”. Планувалися електрифікація, водопостачання, проведення телефону і радіо як у школі так і в житловому будинку. У помешканні для вчителів планували розбудувати мережу каналізації [ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 5, Спр. 77, Арк. 8 зв., 11 зв., 16]. Згідно з кошторисно-фінансовим розрахунком для будівництва двоповерхового житлового будинку для вчителів на 4 квартири виділятиметься 190 028 кар. [ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 5, Спр. 78, Арк. 17].

За типовим проектом двоповерхового 4-х квартирних будинку для вчителів із прив’язкою до будівництва школи, відбувалося спорудження житла у багатьох селах Львівської області.

Висновки. Проаналізовані накази, постанови міністерства освіти УРСР, розпорядження Львівського обласного відділу народної освіти та збережені плани, креслення забудов і кошторисно-фінансова документація будівництва вказують на існуючу чітку владну вертикаль у вирішенні питання житлового забезпечення сільських вчителів. За допомогою радянських державних інституцій, адміністративної системи, політично-ідеологічних рішень була створена та впроваджена ціла система соціального патерналізму щодо вчителів, особливо сільських, які отримували додаткові пільги та доплати.

Будівництво типових житлових будинків для вчителів у селах Галичини відбувалося у руслі загально модернізаційного проекту радянської України. Насамперед у 50–60-х роках ХХ ст., коли посилювалася увага держави до соціальних потреб населення. Водночас, інтенсифікація будівельної галузі зменшувала витрати власне на саме будівництво, знижувала собівартість житлової площі та витрати на експлуатацію основних механізмів і будівельних матеріалів.

Типові житлові будинки для сільських вчителів будувалися при школах за затвердженим однотипним планом. Пріоритетність у планах будівництва надавалася функціональному призначенню. Спорудження будинку планувалося разом із будівництвом нової школи, на одній ділянці, у тісній “зв’язці”. В будівництві помешкань для вчителів практикувався утилітарний підхід, з обмеженими комфортними побутовими умовами. Житлове помешкання для вчителів проектувалося із пічним опаленням, натомість у школі планувалося центральне водяне опалення. Проте як до школи, так і до будинку вчителів підводився телефонний і радіо зв’язок.

У своєму задумі, будинки для вчителів планувалися, як службове житло, але оскільки проблему “загально доступного житла” вирішити так і не вдавалося, то доволі часто квартири залишалися у власності вчителів і після завершення їх праці у школі. Сьогодні житло асоціюється із приватністю, особистим простором, натомість у радянський час спосте-

рігається тісний зв'язок між місцем праці сільських вчителів і місцем їх проживання. Немовби повсюдно людина, де б вона не перебувала, і включно зі своїм приватним помешканням, мала відчувати себе "при виконанні службових вчительських обов'язків".

Принагідно також, можна зазначити що спорудження цілого шкільного комплексу із новою школою, спортивною площадкою, ігровим майданчиком, будинком для вчителів, садом і городом як для вчителів, так і для учнів школи суттєво видозмінило культурний ландшафт західноукраїнського села.

1. ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 4, Спр. 50, Арк. 1-111. 2. ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 5, Спр. 169, Арк. 1-28. 3. ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 5, Спр. 77, Арк. 1-22. 4. ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 5, Спр. 78, Арк. 41. 5. ДАЛО, Ф. Р-163, Оп. 6, Спр. 5, Арк. 1-79. 6. Коляструк, О. (2010). *Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя*. Харків: Раритети України, 386. 7. Любавський, Р. (2016). *Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті – на початку 1930-х років*.

Харків: Раритети України, 226. 8. Скубій, І. (2017). *Торгівля в Харкові в роки непу (1921–1929): економіка та повсякденність*. Харків: Раритети України, 308. 9. Янковська, О. (2011). *Соціальна складова реформ М. Хрущова. Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*, 16, 21–38: http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2011_16_21.

References

1. DALO F. R-163, Op. 4, Spr. 50, Ark. 1-111. 2. DALO F. R-163, Op. 5, Spr. 169, Ark. 1-28. 3. DALO F. R-163, Op. 5, Spr. 77, Ark. 1-22. 4. DALO F. R-163, Op. 5, Spr. 78, Ark. 1-41. 5. DALO F. R-163, Op. 6, Spr. 5, Ark. 1-79. 6. Koliastruk, O. (2010). *Intellectuals of the Ukrainian SSR in the 1920s: everyday life*. Kharkiv: Raryety Ukrayiny. 7. Liubavskiy, R. (2016). *Everyday life of Kharkiv workers in the 1920s – early 1930s*. Kharkiv: Raryety Ukrayiny. 8. Skubij, I. (2017). *Trade in Kharkiv in the years of the NEP (1921–1929): economy and everyday life*. Kharkiv: Raryety Ukrayiny. 9. Yankovskaya, O. (2011). *The social component of Khrushchev's reforms. Ukraine XX century: culture, ideology, politics*, 16, 21–38. http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2011_16_21.